

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

ELNARA DADAŞOVANIN KAMERA-İNSTRUMENTAL YARADICILIĞI MİLLİ ƏNƏNƏLƏR KONTEKSTİNDƏ

İxtisas: 6213.01 – Musiqi sənəti

Elm sahəsi: Sənətşünaslıq

İddiaçı: **Leyla Fərhad qızı Aslanova**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2024

Dissertasiya işi Üzeyir Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının “Musiqi tarixi” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: sənətşünaslıq doktoru, professor
İmruz Məmməd Sadıx qızı Əfəndiyeva

Rəsmi opponentlər: sənətşünaslıq doktoru, professor
Sevda Firuddin qızı Qurbanəliyeva

sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, professor
Mehriban Fikrət qızı Əhmədova

sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Leyla Zəki qızı Quliyeva

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Üzeyir Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.36 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri: sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, professor
_____ **Ülviyyə İsmayıl qızı İmanova**

Dissertasiya şurasının elmi katibi: sənətşünaslıq doktoru, dosent
_____ **Leyla Ramiz qızı Zöhrabova**

Elmi seminarın sədri: sənətşünaslıq doktoru, dosent
_____ **Aytac Elxan qızı Rəhimova**

DİSSERTASIYANIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Azərbaycanın zəngin, çoxəsrlik mədəniyyətinin bütün parlaq nailiyyətləri arasında görkəmli bəstəkarların, ifaçıların və musiqişünasların bütöv nəsli ilə təmsil olunan milli klassik musiqi sənətini haqlı olaraq ən mühüm nailiyyətlərdən biri hesab etmək olar. Azərbaycan bəstəkarlıq məktəbi bütün Şərqdə ilk milli bəstəkarlıq məktəbi olmaqla adını dünya musiqi tarixinə özünün yaranması faktı ilə yazmışdır. Dahi Üzeyir Hacıbəylinin yaradıcılıq ənənələrini inkişaf etdirən istedadlı Azərbaycan bəstəkarları dünya musiqi mədəniyyətini zənginləşdirən parlaq, maraqlı musiqi əsərləri yaratmaqla milli klassik musiqi sənətinin yüksək səviyyəsini qoruyub saxlamış və saxlamaqda davam edirlər.

Azərbaycan bəstəkarlıq məktəbinin mühüm nailiyyətlərinə görkəmli qadın bəstəkarların da yaradıcılığını aid etmək olar. Qadınların hüquqlarının əsrlər boyu məhdudlaşdırıldığı müsəlman Şərqinin tərkib hissəsi olan ölkəmizin mədəni-tarixi inkişafı xüsusilə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Milli musiqi mədəniyyətinin qadın bəstəkarların yaradıcılığı sahəsində hansı yüksək nailiyyətlərlə fəxr edə biləcəyi daha böyük göstəricidir. İstedadlı qadın bəstəkarların bütöv bir nəsli Azərbaycan klassik musiqi sənətinin inkişafına mühüm töhfə vermişdir və onların arasında müxtəlif nəsillərə mənsub musiqiçilərin adlarını xatırlaya bilərik – bunlar Ağabacı Rzayeva, Şəfiqə Axundova, Adilə Hüseynzadə, Elmira Nəzirova və bir çox başqalarıdır.

Yuxarıda deyilənlərə əsasən, aydın olur ki, ölkə musiqişünaslığının qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri də istedadlı Azərbaycan musiqiçilərinin, o cümlədən qadın bəstəkarların müxtəlif fəaliyyət və yaradıcılıq sahələrinin dərinədən öyrənilməsidir.

Azərbaycan musiqiçilərinin yaradıcılıq fəaliyyəti ilə bağlı tədqiqatların aparılması zərurəti həm də musiqi elminin qarşısında duran mühüm vəzifə, yəni bu və ya digər bəstəkarın musiqi sənətinin inkişafına verdiyi töhfənin dəyərinin müəyyən edilməsi ilə bağlıdır. Bu baxımdan anlamaq lazımdır ki, hər bir konkret bəstəkarın yaradıcılığının tədqiqinə müraciət edərkən iki mühüm cəhəti nəzərə almaq vacibdir. Birincisi, musiqiçinin yaradıcı fərdiliyinin formalaşdığı və inkişaf etdiyi sosial şəraitlə birlikdə tarixi mərhələ. İkincisi, bəstəkarın mədəni-etnik

kökləri və bəstəkarın yaradıcı simasının formalaşmasının əsasını təşkil edən və ona təsir edən milli ənənələr. Hər bir bəstəkarın yaradıcılıq fərdiliyi ilk növbədə onun bəstələrində təzahür etdiyi üçün yuxarıda qeyd olunan cəhətlərin təkcə bəstəkarın yaradıcılıq fərdiliyinin tədqiqində deyil, həm də bu və ya digər bəstəkarın ayrı-ayrı əsərlərinin və yaradıcılığının ayrı-ayrı sahələrinin öyrənilməsində nəzərə alınması vacibdir. Ölkə musiqi elminin yuxarıda qeyd olunan vəzifələri istedadlı müasir Azərbaycan bəstəkarı E.Dadaşovanın kamera-instrumental yaradıcılığının milli adət-ənənələr kontekstində tədqiqinə həsr olunmuş tədqiqatın aktuallığını müəyyən edir.

E.Dadaşovanın yaradıcılığı son dərəcə rəngarəngliyi ilə seçilən Azərbaycan müasir musiqi sənətinin parlaq nümayəndəsidir. Bu halda, musiqiçinin əsas fəaliyyəti mühüm hissəsini onun kamera instrumental əsərləri təşkil edən bəstəkarlıq olmuş və olaraq da qalmışdır. Bəstəkarın həyatı boyu üz tutduğu akademik musiqinin bütün növlərindən ən böyük əsərlər qrupu olan solo və ansambl instrumental əsərləri E.Dadaşovanın ən parlaq fərqləndirici xüsusiyyəti müxtəlif aspektlərdə milli musiqi ənənələri ilə sıx bağlılığı olan yaradıcılıq fərdiliyini çox aydın və hərtərəfli şəkildə nümayiş etdirir. Müəllif bütün yaradıcılığı boyu ilk əsərlərindən bu günə kimi müntəzəm olaraq kamera musiqisinə müraciət edir, həmçinin kamera instrumental musiqisində bəstəkarın təcəssüm etdirdiyi janrların və bədii obrazların müxtəlifliyini nəzərə alaraq, E.Dadaşovanın bəstəkarlıq fəaliyyətinin bu sahəsinin tədqiqi istedadlı müəllifin yaradıcılıq üslubunun təkcə bu sahə ilə deyil, həm də ümumilikdə musiqiçinin bəstəkarlıq fəaliyyəti ilə əlaqəli bir çox xüsusiyyətlərini aşkar etməyə imkan verir.

Eyni zamanda, E.Dadaşova müasir Azərbaycan bəstəkarlıq məktəbinin nümayəndəsi kimi həm də xarici ictimaiyyət arasında diqqət qazanan və geniş tanınan alimlərdən biri kimi, öz yaradıcılığı ilə müasir mərhələdə milli musiqinin inkişafında müəyyən tendensiyaları təcəssüm etdirir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu tendensiyalar ilk növbədə bəstəkarın yaradıcılığının neofolklor istiqaməti ilə bağlıdır. Azərbaycan musiqisində bu üslub cərəyanının ən görkəmli nümayəndələrindən biri də E.Dadaşovadır. Bu baxımdan, bəstəkarın kamera-instrumental yaradıcılığında neofolklor

tendensiyalarının milli ənənələr kontekstində tədqiqi müasir inkişaf mərhələsində Azərbaycan bəstəkarının yaradıcılığında bu bədi üslubun əsas xüsusiyyətlərini müəyyən etməyə imkan verəcəkdir.

Onu da qeyd edək ki, E.Dadaşova pedaqoji fəaliyyəti son onilliklərdə milli klassik musiqimizin uğurlarını təmin etmiş istedadlı müəlliflər nəslinin yetişdirilməsi ilə bağlı olan dahi Azərbaycan bəstəkarı Qara Qarayevin sinfinin məzunudur. Q.Qarayevin musiqisi ilə bu dahi ustadın tələbələrindən biri kimi E.Dadaşovanın əsərləri arasında yaradıcılıq varisliyinin mövcudluğunun müəyyən edilməsi həm də milli musiqi ənənələrinin "Qarayev məktəbi" kimi fenomenlə bağlı olan istiqamətlərdən birini işıqlandıрмаğa imkan verəcəkdir.

Beləliklə, sadalanan hallar da təqdim olunan dissertasiyanın mövzusunun musiqi elmi sahəsində ən aktual və araşdırılması tələb olunan tədqiqatlardan birinə çevirir.

Bir sözlə, qeyd etmək olar ki, seçilmiş mövzunun aktuallığı aşağıdakılarla müəyyən edilir:

1) Azərbaycanın istedadlı musiqiçilərinin, o cümlədən qadın bəstəkarlarının müxtəlif fəaliyyət və yaradıcılıq sahələrinin milli musiqi sənətinin inkişafına verdiyi töhfənin dəyərini müəyyən etmək baxımından dərinlən öyrənilməsinin zəruriliyi ilə;

2) Azərbaycan mədəniyyətinin dünya miqyasında tanınması və özünəməxsusluğunun qorunub saxlanması məqsədilə milli ənənələrin, o cümlədən musiqi sənəti sahəsində qorunub saxlanması vəzifəsinin əhəmiyyəti ilə. Bu vəzifənin əhəmiyyəti bəzi dövlətlərin Azərbaycan xalqının mədəni irsini mənimsəmək cəhdlərinin qarşısının alınması ilə bağlıdır. Bununla əlaqədar müasir elm, mədəniyyət və incəsənət xadimlərinin yaradıcılığında milli ənənələrin varisliyini, eləcə də onların mənimsənilməsini və tətbiqini nümayiş etdirən elmi tədqiqatların aparılması zəruridir.

Elnara Dadaşovanın çoxsaxəli yaradıcılıq fəaliyyəti nadir hallarda elmi tədqiqatların obyektinə çevrilmişdir. Bəstəkarın əsas bioqrafik faktlarını və fəaliyyət sahələrini əhatə edən ən sanballı elmi əsər Zümrüd Dadaşzadənin 2015-ci ildə çapdan çıxmış broşürüdür¹. Bu, Elnara xanımın həyat yolunun bioqrafik faktlarını, onun

---

¹ Dadaşzadə, Z.A. Elnarə Dadaşova / Z.A. Dadaşzadə. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2015. – 26 s.

yaradıcılıq yolunda, elmi və pedaqoji fəaliyyətində əldə etdiyi ən mühüm nailiyyətləri əks etdirən kifayət qədər geniş tədqiqatdır. Broşürada mühüm yeri bəstəkarın peşəkar inkişafında böyük rol oynamış bəzi mühüm hadisələr və şəxsiyyətlər haqqında şəxsi xatirələri tutur. Təqdim olunan faktlara, eləcə də E.Dadaşovanın xatirələrinə və şərhlərinə əsaslanaraq əsərin müəllifi Elnara xanımın yaradıcılığının Azərbaycan musiqisindəki əhəmiyyəti haqqında ümumiləşdirilmiş nəticələr çıxarır.

Bu tədqiqatdan əlavə bəstəkarın ayrı-ayrı əsərlərinin təhlilinə Ü.Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının tələbələrinin bir neçə diplom işi və magistr dissertasiyası həsr olunmuşdur. Qeyd olunan əsərlərin adları siyahısından da görüldüyü kimi, onların hər birində əsas diqqət bəstəkarın ayrı-ayrı əsərlərinin və ya musiqiçi yaradıcılığının müəyyən hissəsinin üslub xüsusiyyətlərinə yönəlmişdir.

Bəstəkarın fəaliyyətinin bəzi aspektləri bir sıra elmi-publisistik məqalələrdə, elmi konfransların məruzələrində, o cümlədən radio və televiziya yayımlanan publisistik xarakterli verilişlərdə öz əksini tapmışdır. Bunlar A.İsgəndərovun², N.Quliyeva³, E.Məmmədova⁴, N.Əliyeva⁵, F.Məmmədzadə⁶ və S.Məmmədovanın^{7,8} tədqiqatlarıdır. E.Dadaşovanın yaradıcılığına və şəxsiyyətinə həsr olunmuş elmi və publisistik əsərlərin müxtəlifliyinə baxmayaraq, indiyədək bəstəkarın kamera-instrumental yaradıcılığının milli ənənələr kontekstində

---

² Искендеров, А.М. Стилиевые и исполнительские особенности произведений для флейты / А.М.Искендеров. – Баку: Адильоглы, – 2002. – 194 с.

³ Гулиева, Н. Эльнара Дадашева. Цикл «Детям» // – Баки: Azərbaycan milli musiqisinin tədqiqi məsələləri (elmi məqalələr toplusu), – 2004. V bur., – s. 455-461.

⁴ Мамедова, Э. С любовью к детям (произведения для детей в творчестве азербайджанского композитора Эльнары Дадашевой) // – Баки: Azərbaycan milli musiqisinin tədqiqi məsələləri (elmi məqalələr toplusu), – 2004. V bur., – s. 461-466.

⁵ Əliyeva N. Elnarə Dadaşovanın “Səda” əsərində milli üslubun təzahür prinsipləri // – Bakı: Konservatoriya, 2018. 1(39) – s.35-38.

⁶ Məmmədzadə, F. Elnarə Dadaşova-65 // – Bakı: Mezzo, – 2018. №17 – s.8.

⁷ Məmmədova, S. Elnarə Dadaşovanın “Sayalı” baletinin müxtəlif redaksiyalarının müqayisəli təhlili // – Bakı: Konservatoriya, 2018. 4(42) – s.60-65.

⁸ Məmmədova, S. Elnarə Dadaşovanın baleti haqqında. “Sayalı” / S.Məmmədova. – Bakı: GLOBE Edit nəşriyyatı, – 2019. – 84s.

tədqiqi məsələsinə həsr olunmuş xüsusi elmi tədqiqat aparılmamışdır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Təqdim olunan elmi tədqiqatın obyektı E.Dadaşovanın kamera-instrumental yaradıcılığına aid əsərləri təşkil edir. Tədqiqatın predmeti E.Dadaşovanın solo və ansambl instrumental əsərlərinin milli ənənələr kontekstində üslub xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsidir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Təqdim olunan elmi işin əsas məqsədi Elnara Dadaşovanın kamera-instrumental əsərlərinin milli musiqi ənənələrinin əks olunması kontekstində hərtərəfli tədqiqindən ibarətdir. Aşağıdakı vəzifələrin həlli bu məqsədin nail olunmasına imkan verir:

- E.Dadaşovanın kamera-instrumental yaradıcılığının əhəmiyyətinin Azərbaycan bəstəkarlıq məktəbinin inkişaf tarixi kontekstində üzə çıxarılması;

- E.Dadaşovanın silsiləvi fortepiano əsərlərində janr və üslub prioritetlərinin müəyyən edilməsi;

- təhlil edilən əsərlərdə bəstəkarın Q.Qarayevdən mənimsədiyi ənənələrin müəyyən edilməsi;

- E.Dadaşovanın yaradıcılığında fortepiano duetinin təfsiri xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi;

- əvvəlki nəsil bəstəkarlarının qoyduğu ənənələrin davamı olaraq E.Dadaşovanın kamera-instrumental yaradıcılığında uşaq musiqisinin interpretasiyası probleminin aşkara çıxarılması;

- E.Dadaşovanın orqan əsərlərində müxtəlif nəsillərdən olan Azərbaycan bəstəkarlarının bir çox əsərlərinə xas olan yaradıcılıq metodu qismində polistilistika texnikasının öyrənilməsi;

- neofolklorizm nümunələri kimi E.Dadaşovanın kamera ansamblarının musiqi dili və forma yaradıcılığının xarakterik xüsusiyyətlərinin milli bəstəkarlıq məktəbi ənənələri kontekstində öyrənilməsi;

- Azərbaycan xalq çalğı alətlərinin rolunun ansambl musiqisində milli xüsusiyyətlərin əks olunması vasitəsi kimi müəyyən edilməsi.

Tədqiqat metodları. Təqdim olunan dissertasiya işinin əsas məqsədini açmaq və problemlərini həll etmək üçün müəyyən tədqiqat metodlarından istifadə edilmişdir. Nəticədə E.Dadaşovanın kamera-

instrumental yaradıcılığının Azərbaycan bəstəkarlıq məktəbinin tarixi inkişafı kontekstində nəzərdən keçirilməsi prosesində tarixi yanaşma aparıcı tədqiqat metodlarından birinə çevrilmişdir. Bəstəkarın konkret musiqi əsərlərinin öyrənilməsi ilə bağlı vəzifələr əsərlərin formasının, onların musiqi dilinin və s. öyrənilməsini nəzərdə tutan bütövlükdə təhlil metodunun mühüm rolunu müəyyən etmişdir. Tədqiqatda müqayisəli təhlil metodu da mühüm rol oynamışdır. Bundan əlavə, elmi işin tam nəticələrini əldə etmək üçün bu və ya digər tədqiqat probleminin öyrənilməsində kompleks yanaşmadan istifadə etmişik.

Təqdim olunan dissertasiyanın metodoloji əsasını Ü.Hacıbəyli, M.İsmayılov, E.Babayev, R.Zöhrabov, R.Məmmədova, T.Məmmədov, Z.Səfərova, B.Məmmədova, Ü.İmanova, İ.Əfəndiyeva, E.Abasova Z.Qafarova, F.Əliyeva Z.Dadaşzadə, E.Dadaşova, L.Hüseynova, G.Mahmudova, K.Nəsirova və b. kimi Azərbaycan musiqişünaslarının fundamental əsərləri təşkil etmişdir. Həmçinin, tədqiqatın əsas problemlərinin işlənilib hazırlanmasında L.Mazel, A.Soxor, İ.Sposobin, V.Protopopov, V.Xolopova və b. kimi xarici müəlliflərin elmi əsərləri böyük rol oynamışdır.

Müdafiyə çıxarılan əsas müddəalar:

- bəstəkarın kamera-instrumental musiqi üslubunun Azərbaycan şifahi-ənənəvi musiqi sənətinin səciyyəvi xüsusiyyətlərinə möhkəm şəkildə əsaslanması;
- E.Dadaşova yaradıcılığının milli bəstəkarlıq məktəbinin ənənələri ilə dərin və hərtərəfli əlaqəsi;
- müasir akademik musiqidən qavranılmış ənənəvi musiqi ifadə vasitələri və üsullarının sintezi;
- bəstəkarın solo və ansambl musiqisində milli musiqi təfəkkürünün xüsusiyyətləri prizmasından klassik formalaşma prinsiplərinin yenidən dərk edilməsi;
- E.Dadaşovanın kamera ansamblınının tərkib müxtəlifliyi;
- bəstəkarın kamera-instrumental əsərlərində polifonik formaların və inkişaf metodlarının mühüm rolu;
- E.Dadaşovanın bəstəkar yazısının əsas tendensiyaları və səciyyəvi xüsusiyyətlərinin kamera-instrumental yaradıcılığında əks olunması.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiyada ilk növbədə, ondan

ibarətdir ki, bu, məzmunu E.Dadaşovanın kamera-instrumental yaradıcılığının milli ənənələr kontekstində məqsədyönlü şəkildə tədqiqindən ibarət olan ilk elmi tədqiqat işidir. Müəllif bəstəkarın əsərlərinin forma, musiqi dili elementləri kimi məqamlara diqqət yetirir, milli musiqi sənətinin müxtəlif ənənələri olan bu əsərlərdə bəstəkarın xüsusi üslubunun formalaşmasına xidmət edən mənbələri müəyyənləşdirir.

Təqdim olunan dissertasiyada ilk dəfə:

- E.Dadaşovanın kamera-instrumental yaradıcılığının Azərbaycan bəstəkarlıq məktəbinin tarixi inkişafı kontekstində əhəmiyyəti məsələsi işıqlandırılır;

- E.Dadaşovanın kamera-instrumental musiqisində əvvəlki nəsillərin bəstəkarlarının qoyduğu ənənələrin davamlılığı məsələsi tədqiq edilir;

- xüsusi diqqət bəstəkarın onun müəllimi Q.Qarayevin miras qoyduğu ənənələrin üzə çıxarılmasına yetirilir;

- milli ənənəvi musiqi sənətində yer alan ənənələrin E.Dadaşovanın kamera-instrumental əsərlərində əks olunması problemi araşdırılır;

- bəstəkarın kamera-instrumental əsərlərində istifadə etdiyi aparıcı janrlar və üslub vasitələri müəyyən edilir;

- E.Dadaşovanın kamera-instrumental yaradıcılığında neofolklorçuluğun əhəmiyyəti və yeri müəyyən edilir;

- müxtəlif nəsillərdən olan Azərbaycan bəstəkarlarının bir çox əsərlərinə xas olan və E.Dadaşovanın orqan əsərlərində dərin əksini tapmış yaradıcılıq metodu kimi polistilistikanın əhəmiyyəti üzə çıxarılır;

- E.Dadaşovanın kamera-instrumental yaradıcılığında uşaq musiqisi interpretasiyasının xüsusiyyətləri problemi (uşaqlar üçün musiqinin Azərbaycan bəstəkar yaradıcılığında ənənəvi təfsiri) kontekstində aşkarlanır;

- Azərbaycan xalq çalğı alətlərinin rolu bəstəkarın ansambl musiqisində milli özəlliyin canlı əks etdirilməsi vasitəsi kimi müəyyən edilir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Təqdim olunan tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti onun məzmunu ilə müəyyən edilir ki, bu da ilk dəfə olaraq Elnara Dadaşovanın kamera-instrumental

musiqisinin üslub xüsusiyyətlərinin milli ənənələr kontekstində ətraflı işıqlandırılmasından ibarətdir.

Dissertasiyanın praktiki əhəmiyyəti aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Təqdim olunan material bəstəkarın yaradıcılığının üslub xüsusiyyətləri, eləcə də milli ənənələr baxımından sonrakı tədqiqat üçün əsas ola bilər.

2. Dissertasiya işinin məzmununda öz əksini tapmış və elmi baxımdan əsaslandırılmış nəticələr milli kamera-instrumental musiqisinin tədqiqinə həsr olunmuş elmi əsərlərin, habelə Azərbaycan bəstəkarlıq yaradıcılığının müasir mərhələsində milli musiqi ənənələrinin inkişafı problemini işıqlandıran xüsusi tədqiqatların ərsəyə gəlməsinə əhəmiyyətli dərəcədə köməklik göstərə bilər.

3. Tədqiqat işində təqdim olunan analitik məlumatlar orta ixtisas və ali təhsil müəssisələrində “Azərbaycan musiqi tarixi”, “Harmoniya”, “Polifoniya”, “Musiqi forması” kimi fənlər üzrə tədris kursları üçün də material ola bilər.

Apobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya Ü.Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının “Musiqi tarixi” kafedrasının iclasında müzakirə edilərək bəyənilmiş və müdafiəyə tövsiyə edilmişdir.

Tədqiqat işinin əsas aspektləri, eləcə də əldə edilmiş nəticələr müəllifin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi Azərbaycan və xarici dövrü elmi nəşrlərdə dərc olunmuş 7 məqalənin məzmununda, həmçinin bir beynəlxalq və iki respublika səviyyəli konfransların materiallarında əks olunmuşdur.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya Üzeyir Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının “Musiqi tarixi” kafedrasında tamamlanmışdır.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi.

Dissertasiya giriş, iki fəsil, yeddi paragraf, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiya bölmələrinin struktur ölçüsü aşağıdakı kimidir: Giriş – 10 səhifə (15571 işarə), I Fəsil – 100 səhifə (126255 işarə), II Fəsil – 73 səhifə (93332 işarə) və nəticə – 12 səhifə (18144 işarə). İşin həcmi (istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı və notoqrafiyalar istisna olmaqla) – 196 səhifə (254572 işarədir).

DİSSERTASANIN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə tədqiqatın aktuallığı, habelə elmi ədəbiyyatda onun işlənmə dərəcəsi açıqlanır, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, eləcə də müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar formalaşdırılır, dissertasiyanın elmi yeniliyini, tədqiqatın metodologiyası müəyyən edilir. Bundan əlavə, girişdə tədqiqatın nəzəri və tətbiqi əhəmiyyəti, tədqiqatın aprobasiyası, həmçinin dissertasiyanın strukturu və həcmi barədə məlumatlar verilmişdir.

“E.Dadaşovanın fortepiano əsərlərinin milli ənənələr kontekstində üslub xüsusiyyətləri” adlı I fəsildə E.Dadaşovanın yaradıcılıq fəaliyyətinin Azərbaycan musiqi tarixindəki əhəmiyyəti və yeri kimi mühüm məsələnin tədqiqi, habelə bəstəkarın fortepiano yaradıcılığının müxtəlif aspektlərinin təhlili yer alır. I fəsil dörd paragrafdan ibarətdir.

“E.Dadaşovanın yaradıcı şəxsiyyəti Azərbaycan bəstəkarlıq məktəbinin tarixi inkişafı kontekstində” adlı 1.1-ci paragraf bəstəkarın milli musiqi sənətinin tarixi kontekstində fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini işıqlandırır.

Azərbaycan akademik musiqi mədəniyyəti və incəsənəti müasir inkişaf mərhələsində musiqi aləmində mötəbər yerlərdən birini tutur və heç şübhəsiz, Şərq məkanında aparıcı mövqeyə malikdir. Sonuncu xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, çünki Azərbaycanın dünya birliyinin bu hissəsində statusu unikal olmuşdur və bu cür də qalır. Ölkəmizin musiqi mədəniyyətinin bir çox nailiyyətləri Şərqdə akademik musiqi sənətinin fəal inkişafı prosesinin güclü katalizatoru olaraq bu regionun musiqi aləmində əsl inqilaba çevrilmişdir.

Azərbaycan regionunun ən mütərəqqi dövlətlərindən biri kimi unikallığını müəyyən edən bu cür inqilabi nailiyyətlərdən biri də müasir musiqi mədəniyyətində, incəsənətdə və elmdə qadınların rolu və statusudur.

Müasir Azərbaycan musiqi sənətinin istedadlı nümayəndələrindən biri kimi qadın-bəstəkar Elnara Dadaşovanın yaradıcılıq fəaliyyəti çoxşaxəliliyi və musiqiçi fəaliyyətinin müxtəlif sahələrinin bir-biri ilə dərin əlaqəsi ilə səciyyələnir. E.Dadaşova nüfuzlu Azərbaycan musiqişünası, şifahi ənənələrə malik Azərbaycan

musiqisi sahəsində məsələlərin mərkəzi yer tutduğu bir sıra elmi araşdırmaların müəllifidir. Ü.Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının “Musiqi nəzəriyyəsi” kafedrasında E.Dadaşovanın əlli illik pedaqoji fəaliyyəti musiqçinin elmi-tədqiqat fəaliyyəti ilə sıx bağlıdır. E.Dadaşova həmçinin müxtəlif fənlər üzrə tədris, metodiki vəsaitlərin və bir sıra tədris proqramlarının müəllifidir. Bəstəkar dövrümüzün musiqi-ictimai problemlərinin işıqlandırılmasına böyük diqqət yetirir ki, bu da E.Dadaşovanın televiziya, radio və dövrü mətbuatda fəal maarifçilik fəaliyyəti ilə bağlıdır.

Bununla belə, musiqçinin fəaliyyətinin əsas sahəsi E.Dadaşovanın ilk addımlardan heyrətamiz yetkinliyi ilə seçilən, janr və tematik baxımdan zəngin və rəngarəng bəstəkarlıq yaradıcılığıdır. Təsadüfi deyil ki, hətta bəstəkarın ilk əsərlərinə belə uzun illərdir ki, ifaçılar arasında tələbat böyükdür.

Xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, musiqçinin fəaliyyətinin hansı sahədə təmsil olunmasından asılı olmayaraq, şəxsiyyətin milli musiqi sənətinin inkişafına xidmət edən fəal vətəndaş mövqeyi həmişə aydın şəkildə üzə çıxır. Beləki, E.Dadaşovanın elmi fəaliyyəti milli musiqinin özünəməxsusluğunun öyrənilməsinə yönəlmişdir. Musiqiçi pedaqoji fəaliyyətində tədris planına Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığından və ənənəvi musiqidən çoxsaylı nümunələr daxil edir. İctimai fəaliyyəti Azərbaycan musiqisinin təbliğinə həsr olunmuşdur. Və nəhayət, milli xarakterlik E.Dadaşovanın bəstəkarlıq yaradıcılığında əsas üslub prinsiplərindən birinə çevrilir.

“E.Dadaşovanın fortepiano silsilələrində Q.Qarayev ənənələri” adlı 1.2-ci paragrafında öz məzmununa görə iki fortepiano silsiləsinin öyrənilməsinə yönəlmişdir ki, onların məzmununda Q.Qarayevin ənənələri ilə əlaqə aydın görünür. Bunlar prelüdlər silsiləsinə aid dörd dəftər və fuqalar silsiləsinə aid iki dəftərdir.

E.Dadaşovanın yaradıcılığında prelüd silsiləsi xüsusi yer tutur. Bəstəkar uzun 30 il ərzində bu musiqi janrına qayıtmışdır. Nəticədə prelüd janrı bəstəkar E.Dadaşova üçün yaradıcılığının təkamül yolunun əsas mərhələlərini əks etdirən bir növ yaradıcılıq gündəliyinə çevrilmişdir.

Bəstəkarın bu janra üz tutmasını böyük müəllimi Qara Qarayevin ənənələrindən birinin, yəni 24 prelüddən ibarət silsilə

yaratmaq ənənəsinin davamı kimi şərh etmək olar. Təsadüfi deyil ki, E.Dadaşovanın bu silsiləsinin tərtibatı Q.Qarayevdəkinə bənzəyir - hər birində altı prelüd olan dörd dəftərdir.

Üstəlik, bəstəkar bu silsiləsinin üçüncü dəftərini “Müəllimin xatirəsinə” adlandırmışdır. 1985-ci ildə yazılmış bu mini-silsilə böyük Q.Qarayevin xatirəsinə həsr edilmişdir.

Dörd dəftərin hər biri bəstəkarın yaradıcılıq yolunun müxtəlif mərhələlərində yazıldığından, onlar bir-birindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Amma hər bir dəftərin prelüdlərində Q.Qarayevin ənənələri ilə bağlılığı asanlıqla tapa bilərik.

E.Dadaşovanın fuqalar silsiləsinə müraciəti, birincisi, onun pedaqoji fəaliyyətinin əsas istiqaməti ilə asanlıqla əlaqələndirilir, ikincisi, dünya akademik musiqisinin əsas tendensiyalarına uyğundur, ən əsası isə, E.Dadaşova tərəfindən müəllimi Q.Qarayevdən mənimsənilmiş milli ənənələrin davamlılığı kimi şərh edilə bilər.

Özünə sadıq qalan E.Dadaşova klassik janr və formalara müraciət edərək onları yeni məzmunla doldurur. E.Dadaşovanın “Fuqalar silsiləsi” əsərinin əsas xüsusiyyəti musiqi dilinin major-minor sisteminə deyil, milli məqam sisteminə əsaslanmasıdır.

Birinci dəftərdə bəstəkar üç məqamda – rast, şur, segah – fuqa yaradıcılığına üz tutur. Ümumi əsas tonun mövcud olduğu hər üç əlaqəli məqam bir-birinin ardınca düzülür. Nəticədə, hər birində üç fuqa olmaqla bir dəftər çərçivəsində beş mini-silsilə formalaşır.

Fuqalar silsiləsinin ikinci dəftəri birincisi ilə həm ümumi, həm də fərqli xüsusiyyətlərə malikdir. Fuqaların sayı daha azdır (15 əvəzinə 6). Məqam əsasını bayatı-şiraz, şüştər, müxalif, çahargah məqamları təşkil edir.

E.Dadaşovanın silsiləsinin Birinci və İkinci dəftərlərinin fuqalarının struktur xüsusiyyətlərini təhlil edərək, biz bu əsərlərin bir sıra çox mühüm xüsusiyyətlərini, ilk növbədə, bu polifonik əsərlərin məqam əsasının xüsusiyyətlərinin onların struktur təşkilinin bir çox aspektlərinə çox mühüm təsir göstərdiyini müəyyən edə bildik. Amma ən əsası odur ki, silsilənin fuqaları ifaçıları və dinləyiciləri Azərbaycan milli məqamlarına əsaslanan kanonik polifonik əsərlərlə tanış etmək məqsədi daşıyır. Bu isə Azərbaycan bəstəkar yaradıcılığında çox mühüm təcrübədir, çünki o, bizə Azərbaycan ənənəvi musiqisi üçün

fuqa kimi son dərəcə yad və uzaq görünən janr çərçivəsində milli məqam-intonasiya sferasına əsaslanan milli musiqi obrazlarının reallaşdırılması imkanlarını dərk etməyə imkan verir.

“E.Dadaşovanın yaradıcılığında fortepiano duetinin şərh” adlı 1.3-cü paragrafi iki royal üçün əsərlərin tədqiqinə həsr olunmuşdur. Bu növ duetlərə E.Dadaşova 90-cı illərin ortalarından fəal şəkildə müraciət etməyə başlayır. Duetlərin əksəriyyəti bir hissəli proqram pyesləridir və yalnız iki əsər silsiləvi formaya malikdir. Adları çəkilən əsərlərin hər birinin özünəməxsus üslub xüsusiyyətləri vardır.

“Salam, festival” pyesi tədris-metodiki materialın yüksək bədii nümunəsidir ki, burada müəllimə tapşırılan ikinci royal partiyası əsas texniki çətinliklərə malikdir, bu halda əsas tematik xətt isə şagirdə aid birinci royalın texniki cəhətdən sadə partiyasından keçir.

Əksinə, “İlk bahar” pyesində duet partiyaları mütləq bərabərliyi və eyniliyi ilə seçilir.

“Subito” pyesində ritmik cəhətdən eyni inkişaf epizodları imitasiyanı xatırladan ifadə növünü nümayiş etdirən polifonik epizodlarla növbələşir.

Üç hissədən ibarət iki royal üçün simfoniya musiqi dilinin və ifaçılar arasında qarşılıqlı əlaqə prinsiplərinin mürəkkəbliyi və rəngarəngliyi ilə seçilir. Bu mahiyyət etibarlı ilə kamera dueti üçün bəstəkar tembr rənglərinin xüsusi palitrasını seçərək onun səslənməni orkestrin səsinə yaxınlaşdırır.

“Skerso” pyesinin təhlili göstərdi ki, fortepiano partiyalarının qarşılıqlı əlaqə prinsipləri ifanın polifonik xarakterini ortaya qoyur. Əsərin üslubu da bəstəkarın şifahi ənənəli Azərbaycan musiqisinin səciyyəvi xüsusiyyətlərinə möhkəm əsaslandığını əyani şəkildə nümayiş etdirir.

“E.Dadaşovanın kamera-instrumental yaradıcılığında uşaqlar üçün musiqi” adlı 1.4-cü paragrafında bəstəkarın kamera-instrumental yaradıcılığının mühüm sahəsinin təfsiri məsələsi öyrənilmişdir.

E.Dadaşova bir sıra uşaq proqramlı fortepiano pyeslərinin, uşaqlar üçün miniatur silsilələrinin, sonatinaların, variasiyaların, gənc ifaçılar üçün nəzərdə tutulmuş xalq mahnılarının aranjimanlarının müəllifidir.

Bəstəkarın uşaqlar üçün bütün əsərləri iki başlıca xüsusiyyəti özündə birləşdirir: uşaq dünyasına yaxın olan bədii obrazı və əsərin texniki mənimsənilməsinin gənc istedadlar üçün əlçatanlığını. E.Dadaşovanın uşaq əsərlərini şərti olaraq uşağın assosiativ təfəkkürünün inkişafına yönəlmiş proqramlı və yeni başlayan ifaçını klassik musiqi janrlarını dərk etməyə yaxınlaşdırmaq üçün nəzərdə tutulmuş qeyri-proqramlı əsərlərə bölmək olar. “Uşaqlara” fortepiano silsiləsinin tədqiqi miniatürlərdə ifadə sadəliyinin və musiqi formasının aydınlığının, parlaq milli xarakterliyin, eləcə də klasterlərin və polifonik üsulların üstünlük təşkil etdiyini üzə çıxardı. Bəstəkarın iki sonatınasını – biri fortepiano üçün, digəri isə skripka və fortepiano duetini – təhlil edərək, biz onlarda klassisizm üslubu ilə milli şifahi-ənənəvi musiqinin xüsusiyyətlərinin sintezini müəyyən edə bildik.

“E.Dadaşovanın orqan əsərləri və kamera ansambllarının üslub xüsusiyyətləri milli ənənələr kontekstində” adlı II fəsil bəstəkarın orqan əsərlərinin, eləcə də müxtəlif kamera ansambllarının xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə həsr edilmişdir. II fəsil üç paragrafdan ibarətdir.

“E.Dadaşovanın orqan əsərlərində polistilistik üsul yaradıcılıq metodu kimi” adlı 2.1-ci paragrafında bəstəkarın orqan üçün yazdığı kamera musiqisinin mühüm hissəsinin təhlilini ehtiva edir.

E.Dadaşovanın bütün orqan pyesləri musiqi dilinin milli xüsusiyyətləri və klassik Avropa alətinin tembrinin sintezi ilə səciyyələnir. Əsərlərin hər birinin özünəməxsus üslub xüsusiyyətlərinə malikdir.

E.Dadaşovanın “Postlud” əsəri bəstəkarın fərdi üslub xüsusiyyətlərinin, şifahi ənənəli milli musiqisinin xüsusiyyətlərinin və təbii ki, caz-muğamın orijinal qarışığıdır.

80-ci illərin əsərlərində: “Sarı gəlin”, “Aşıqvari”nin variasiyaları, “Süsən sünbül” variasiyaları və variasiyalı mövzularda – müəllif orijinal musiqi materialı ilə işləmək üçün musiqi mövzularının variativ-variasiyalı dəyişikliyi kimi özünəməxsus metod seçir.

“Xocalı laylası” pyesinin əsasını Azərbaycan xalqının böyük faciəsinin rəmzi kimi və bu faciədə uşaqlarında həlak olduğu əks

edən nəhəng güclü alətlə kövrək melodiyanın heyrətamiz vəhdəti təşkil edir.

“Etiraz” orqan pyesi müəllif tərəfindən orqan üçün yazılmışdır. Musiqi parçası xoral fakturaya əsaslanır və bir çox inkişaf parametrlərinə görə dahi İ.S.Baxın orqan üçün xor prelüdlərinin ənənələrini gerçəkləşdirir.

“Segah üstündə fantaziya” pyesində eyniadlı məqam və muğam ilham mənbəyidir. Musiqi dili məqam intonasiyalarını özünə hopdurur və fantaziyanın açıq quruluşu muğam formasından quruluşun konturlarını mənimsəyir.

“E.Dadaşovanın kamera ansambları neofolklorizm ənənələri kontekstində” adlı 2.2-ci paraqrafında kamera-ansambl musiqisinin əsas xüsusiyyətləri milli ənənələr kontekstində öyrənilir. Bu əsərlərdəki neofolkloristik meyillər, ilk növbədə, E.Dadaşovanın yaradıcılığında Azərbaycan şifahi ənənəsinə aid əsərlərin musiqi ifadə vasitələrinin həlledici rol oynamasında özünü göstərir.

Bu əsərlərdəki neofolkloristik meyillər, ilk növbədə, E.Dadaşovanın əsərlərində şifahi ənənəyə malik Azərbaycan əsərlərinin musiqili ifadə vasitələrinin oynadığı həlledici rolda özünü göstərir.

E.Dadaşovanın kamera-instrumental əsərlərinin təhlili üslub xüsusiyyətlərinin rəngarəngliyini nümayiş etdirmişdir, ki bu da müxtəlif aspektlərdə – obrazlı, bədii və tematik məzmun zənginliyində, janr əsasları palitrasının genişliyində, musiqi dilinin bütün tərkib elementlərinin heyrətamiz zənginliyində – öz əksini tapmışdır.

Bəstəkarın kamera-instrumental əsərlərinin rəngarəngliyinin təzahür etdiyi digər mühüm aspekt tembr məzmunu aspektidir. Bu baxımdan E.Dadaşovanın kamera ansamblarını şərti olaraq iki böyük qrupa bölmək olar: eyni musiqi alətləri ilə ifa üçün nəzərdə tutulmuş əsərlər və müxtəlif musiqi alətləri üçün yaradılmış əsərlər. Səciyyəvi xüsusiyyəti tembr vəhdəti olan birinci qrupa iki və ya daha çox eyni alətlər üçün əsərlərdən ibarət opuslar daxildir.

Tembr müxtəlifliyinin üstünlük təşkil etdiyi ikinci qrupa müxtəlif musiqi alətlərindən ibarət bütün növ ansamblar daxildir. Qeyd etmək lazımdır ki, E.Dadaşova bu sahədə təcrübə aparmaqdan yorulmur, bəzən qeyri-adi tembr səsinə malik olduqca nadir alətlərə müraciət edir.

Bu əsərlərin üslub xüsusiyyətləri bəstəkarın Azərbaycan ənənəvi musiqisi əsərlərindən əldə etdiyi ifadə vasitələri və üsullarının bütün spektrinə möhkəm əsaslanmasından ibarətdir. E.Dadaşova, demək olar ki, birbaşa sitatlardan qaçaraq, melodik dil, məqam əsası, metroritmik xüsusiyyətlər kimi ənənəvi musiqinin xüsusiyyətlərinə əksər hallarda mütləq uyğun gələn inkişaf yaradır. Eyni zamanda, bəstəkarın geniş istifadə etdiyi polifonik yazı bütün vasitə və üsullar müxtəlifliyi ilə musiqi obrazının milli ifadəliliyini yeni rənglərlə zənginləşdirir ki, bu da həmin obrazların yeni aspektdə üzə çıxarılmasına şərait yaradır.

E.Dadaşova klassik janr və formalara müraciət edərək onlara yeni yozum verir. Bu cür təfsir özlüyündə müəllifin məqsədi deyil, milli köklərlə dərinədən bağlı olan bəstəkarın musiqi dilinin təsiri ilə, o cümlədən homofon-harmonik və polifonik inkişaf üsullarının sintezi ilə şərtlənir. Bundan əlavə, bəstəkar bir sıra əsərlərində öz bəstəsinin struktur əsası kimi ənənəvi musiqinin müəyyən janrlarının formalarına müraciət edir ki, bu da orijinal formaların yaranmasına səbəb kimi çıxış edir.

“Azərbaycan xalq çalğı alətləri E.Dadaşovanın ansambl musiqisində milli özünəməxsusluğun ifadə vasitəsi kimi” adlı 2.3-cü paragrafında müəllifin kamera əsərlərində xalq çalğı alətlərinin rolu problemi araşdırılır.

Elnara Dadaşovanın kamera ansambllarının kiçik olsa da, əhəmiyyətli bir hissəsi Azərbaycan xalq çalğı alətlərini özündə birləşdirən əsərlərdir.

Akademik musiqi alətləri üçün əsərlərdə olduğu kimi, burada da ansamblın bir neçə növünü ayırmaq olar: solo alətin fortepiano ilə dueti, oxşar musiqi alətlərinin ansamblı və fərqli musiqi alətlərinin ansamblı.

Xalq çalğı alətləri üçün əsərlərin bəziləri əvvəlcə başqa solistlər üçün yazılmış musiqinin aranjimanlarıdır. Belə ki, E.Dadaşova fortepiano üçün müşayiəti ilə tar üçün truba və fortepiano üçün “Şıltaq rəqs” əsərinin aranjimanı olan “Rəqs”i yaratmışdır. Eləcə də tar və fortepiano üçün versiyada “Xocalı laylası” əsəri mövcuddur. “Diptix” dilogiyası əvvəlcə fortepiano üçün yazılsa da, sonralar xalq nəfəs alətləri (balaban, tütək, zurna, ney) üçün yenidən

işlənmişdir. E.Dadaşova instrumental bəstələrin aranjimanları ilə yanaşı, Azərbaycan xalq çalğı alətləri üçün yazılmış əsərlərində istifadə etməkdən ötrü bəzən vokal musiqisinə də müraciət edir. Fortepiano və kamança üçün “Torağayın nəğməsi” əsəri bu cür yaranmışdır. Xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, müəllifin vokal əsərinin aranjimanını düşünərək kamança tembrinə müraciət etməsi təsadüfi deyil. Bu alətin yumşaq, melodik, ifadəli tembrini insan səsinin tembrinə tam uyğun gəlir.

Məqam-intonasiya əsası, ritmik xüsusiyyətlər, alçaq səs xəttində ostinato kimi asan tanınan üsullardan istifadə, motivlərin variantlı təkrarı və s. doğma yurdun yaddaqalan musiqi obrazının yaradılmasına kömək edir. Ümumiyyətlə, E.Dadaşovanın xalq çalğı alətləri üçün əsərləri üslubuna görə şifahi ənənəyə malik Azərbaycan musiqisinə xas olan musiqi dilinin xüsusiyyətlərini əks etdirir.

Nəticədə görülmüş elmi işlərə yekun vurulur.

Elnara Dadaşovanın kamera-instrumental əsərlərinin milli musiqi ənənələrini əks etdirməsi kontekstində hərtərəfli tədqiq etməyi qarşımıza məqsəd qoyaraq, bu məqsədə nail olmaq üçün konkret vəzifələrin mərhələli həllinə diqqət yetirdik.

Birinci mərhələdə biz E.Dadaşovanın yaradıcı şəxsiyyətinin Azərbaycan bəstəkarlıq məktəbinin tarixi inkişafı kontekstində əhəmiyyətini müəyyən etdik.

Bu məsələnin həlli musiqçinin fəaliyyətinin hər bir sahəsində milli musiqi sənətinin ən yaxşı ənənələrinin bilavasitə varisi olduğunu anlamağa imkan verdi. Ona görə də E.Dadaşovanın yaradıcılığının hansı sahəsinə müraciət etməsindən asılı olmayaraq, onun diqqət mərkəzində həmişə Azərbaycan milli musiqisi dayanır. Məhz musiqi sənətinin bu sahəsi E.Dadaşovanın yaradıcılığının bütün aspektləri arasında əsas birləşdirici halqadır. Musiqçinin fəaliyyətinin müxtəlif sahələrinin qarşılıqlı əlaqəsi və qarşılıqlı təsiri də onun yaradıcı şəxsiyyətinin səciyyəvi xüsusiyyətidir. Bundan əlavə, vurğulamaq lazımdır ki, E.Dadaşovanın bəstəkarlıq yolunun başlanğıcı, bu mərhələdə öz üslubi istiqamətinin axtarışı daha çox dahi Q.Qarayev və A.Hüseynzadə kimi istedadlı müəllimlərlə ünsiyyətdən qaynaqlanır.

Qeyd olunanlarla yanaşı, mühüm fakt ondan ibarətdir ki, E.Dadaşova qadın-bəstəkar olmaqla Azərbaycan bəstəkarlıq

yaradıcılığının ən yaxşı ənənələrini davam etdirir və öz simasında Azərbaycanda istedadlı qadının yüksək statusu ilə bağlı dövlətimizin mütərəqqi fikirlərini təsdiq edir ki, bu da Azərbaycan Respublikasını qadınların kişilərlə bərabər hüquqlar uğrunda mübarizə apardıqları bir çox müsəlman Şərqi ölkələrindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqləndirir.

E.Dadaşovanın silsiləvi fortepiano əsərlərində Q.Qarayev ənənələrinin, eləcə də janr və üslub prioritetlərinin müəyyən edilməsi məsələsində biz aşağıdakıları aşkar edə bilmişik. Bəstəkar özünün kamera-instrumental yaradıcılığında iki növ silsiləyə – prelüdlər və fuqalar silsiləsinə müraciət edir. Hər iki janr müxtəlif dövrlərdə bəstəkarlıq yaradıcılığında geniş yayılmışdır. Eyni zamanda, bəstəkarın prelüd və fuqa janrlarına müraciətini Qara Qarayevin yaradıcılığı ilə davamlı əlaqə kimi də şərh etmək olar. Təsadüfi deyil ki, 24 prelüd silsiləsində E.Dadaşovanın kompozisiya quruluşu Q.Qarayevdəki ilə eynidir – hər birində altı prelyüdiya olan dörd dəftər. Üstəlik, Qarayev ənənəsini davam etdirərək, musiqiçi bəstəkarlıq yaradıcılığında çox zaman qəbul edildiyi kimi prelüd və fuqa deyil, Qarayevin yaradıcılığında olduğu kimi, yalnız fuqalardan ibarət silsilə yaradır.

Prelüdlər silsiləsində obrazlı və üslubi vəhdətdən yalnız dörd dəftərin hər biri çərçivəsində danışmaq olar, halbuki 24 prelüddən ibarət bütün silsilənin vəhdəti daha az üzə çıxır. Bu halda bəstəkarın prelüdlərin hər biri lakonikdir və hər bir konkret əsərdə öz müxtəlif cəhətlərini açıqlayan bir bədii obrazın ifadəsi üzərində qurulmuşdur. Prelüdlərin ifadə vasitələri nə qədər sadə və ya əksinə, mürəkkəb olsa da, bəstəkar həmişə milli ənənəvi musiqinin musiqi dilinin səciyyəvi xüsusiyyətlərinə möhkəm arxalandığını nümayiş etdirir. Bundan əlavə, musiqi materialının işlənməsi metodlarında bütün növ polifonik üsullar mühüm yer tutur. Forma sahəsində müəllif klassik kanonlara uyğun olaraq az və ya çox dərəcədə şərh olunan klassik strukturlara əsaslanır. Bu məsələdə bədii obrazın inkişafı həlledici əhəmiyyət kəsb edir.

Fuqalar silsiləsinin məzmunu daha da innovativdir. Bəstəkar polifoniyanın ən yüksək forması, məhz fuqa çərçivəsində milli məqam sisteminin qanunları əsasında inkişafı həyata keçirmək kimi ilk baxışdan çox çətin görünən bir vəzifəni qarşısına qoyub həll

etmişdir. Nəticədə biz müəyyən edə bildik ki, bu polifonik əsərlərin xüsusi məqam əsası onların struktur təşkilinin bir çox aspektlərinə çox mühüm təsir göstərmişdir. İki fuqa dəftəri Azərbaycan məqamlar sistemində qohum tonallıqların mövcudluğunu sübuta yetirir – bunlar rast, şur və segah məqamlarıdır ki, onların da əsasında birinci dəftərdə kvarta dairəsi formalaşır, həmçinin ikinci dəftərdə nümayiş etdirilən kimi, bayatı-şiraza yaxın olan məqamlar qrupunun mövcudluğudur. Bütövlükdə, fuqalar E.Dadaşovanın bəstəkarlıq üslubunun iki əsas keyfiyyətinin – ilk növbədə Azərbaycan məqamlar sisteminin və intonasiya komponentinin spesifikliyi ilə müəyyən edilən milli xüsusiyyətlərə arxalanma və polifonik metod və üsullardan istifadə meylinin təcəssümünə çevrilir.

E.Dadaşovanın yaradıcılığında fortepiano duetinin təfsir xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirərkən onu aşkarlaya bildik ki, iki royal üçün hər bir əsərdə bəstəkar ifa partiyaları arasında qarşılıqlı təsirin fərqləndirici üsullarını tapmışdır. İki royal partiyalarının qarşılıqlı əlaqəsinə əsaslanan bu və ya digər metodun üzə çıxması bəstəkarın əsər yaradarkən öz qarşısına qoyduğu konkret vəzifədən, eləcə də obrazlı məzmunun xüsusiyyətlərindən irəli gəlir. Əsas üsullar arasında aşağıdakıları qeyd etmək lazımdır: duetin imitasiya polifoniyasına yaxın vasitələrin əhəmiyyətli yer tutduğu zaman partiyaların solo epizodlarının növbələşməsi yolu ilə həyata keçirilən ekvivalent dialoq əsasında qurulması; tematikası müstəqil intonasiyalar üzərində qurulan ekvivalent ifaçılıq partiyalarından ibarət olan və nəticədə ziddiyyətli polifoniya metodlarının üstünlüyünə səbəb olan duet (ən çox yayılmış qarşılıqlı təsir prinsipi). Duetin inkişafı ifaçı partiyaların ritmik və qismən meloharmonik eyniliyinə əsaslanır ki, bu da müxtəlif epizodlarda xor ifadə tipinə və ya heterofoniyaya yaxınlığı üzə çıxarır; partiyalardan birinin üstünlüyü nadir hallarda rast gəlinəndir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıda qeyd olunan üsullardan hər hansı birinin meydana çıxması müəllifin ifadə vasitələri bəstəkarın şifahi ənənələrə malik Azərbaycan musiqisinin səciyyəvi xüsusiyyətlərinə möhkəm əsaslandığını nümayiş etdirən əsərlərin musiqi dilinin milli xarakterini daha da vurğulamaq istəyindən irəli gəlir.

Uşaqlar üçün musiqinin interpetasiyası probleminin üzə çıxarılmasında onun E.Dadaşovanın kamera-instrumental yaradıcılığında əhəmiyyətli yer tutduğunu müəyyən etmək mümkün olmuşdur. Milli bəstəkarlıq məktəbi yaranandan bəri bir çox görkəmli Azərbaycan bəstəkarları yaradıcılığın bu sahəsinə maraq göstərmişlər. Bu baxımdan, E.Dadaşovanın uşaq musiqi dünyasına müraciət etməsi faktının özü də milli ənənələrdən birinin davamı kimi şərh edilə bilər. Ənənələrdən danışarkən uşaq musiqisinə özünəməxsus intonasiya gətirmiş Ə.Zeynallı, O.Zülfüqarov və S.İbrahimovanın əsərlərini xatırlamaq lazımdır. Ümumiyyətlə, E.Dadaşovanın uşaqlar üçün əsərlərinin iki əsas növünü fərqləndirmək olar. Bunlar uşaq dünyasına ünvanlanmış müxtəlif texniki mürəkkəblik dərəcəsinə malik əsərlər və klassik janr və formalara yiyələnmək məqsədi ilə gənc ifaçılar üçün nəzərdə tutulmuş texniki cəhətdən sadə musiqi əsərləridir. Uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuş əsərlərdə E.Dadaşova bir qayda olaraq klassik janrlarda təqdim olunan qeyri-proqram əsərləri yaratmaqdan imtina etmədən, proqramlı musiqiyə üstünlük verir. Proqramlı miniatürlərdə biz ifadə sadəliyini və musiqi formasının aydınlığını, musiqi dilinin müxtəlif elementlərində təzahür edən parlaq milli səciyyəni, həmçinin silsilə müəllifinin bəstəkarlıq üslubunun klasterlər və polifonik üsullar kimi ayrı-ayrı xüsusiyyətlərini müşahidə edirik.

Elnara Dadaşovanın bəstəkarlıq fərdiliyinin səciyyəvi cəhətləri sırasında onun klassik musiqi janrlarına və formalarına bağlılığını qeyd etmək olar ki, bu da musiqiçinin uşaqlar üçün musiqi sahəsində sonatina janrına müraciətində özünü büruzə verir. Bəstəkarın iki sonatinası “klassisizm” üslubunun və şifahi ənənəli milli musiqi xüsusiyyətlərinin sintezinin müxtəlif dərəcələrini, o cümlədən polifonik üsulların əhəmiyyətli rolundan, eləcə də şifahi ənənəli milli musiqiyə möhkəm dayaqdan xəbər verən ostinatlığın böyük rolunu nümayiş etdirir, çünki ostinatlıq, məlum olduğu kimi, Azərbaycan şifahi-ənənəvi musiqi sənətinin əsas xüsusiyyətlərindən biridir.

Orqan üçün əsərlərin təhlili bu əsərlərdə polistilistikadan əsas yaradıcılıq metodu kimi istifadə edildiyini nümayiş etdirdi.

Orqanın zəngin (tembr baxımından) səslənməsinin milli musiqi koloritinin bütöv palitrası ilə orijinal birləşməsinin müşahidə

edilməsi mümkün olan musiqi əsərlərinin yaradılması müxtəlif üslubların qarışığının göstəricisi kimi ortaya çıxır. Qeyd edək ki, Azərbaycan bəstəkarlıq yaradıcılığı inkişafının ilk dövrlərindən üslubi sintez prinsipinə əsaslanan bir sıra musiqi əsərlərinin ərsəyə gəlməsi ilə səciyyələnir. Bu halda janr sintezindən əlavə, Qərb və Azərbaycan musiqisinin üzvi şəkildə bir-birinə nüfuz etməsinin müxtəlif imkanlarını nümayiş etdirən digər mühüm element əsərlərin musiqi formasıdır. Nəticədə, yeni forma yaratma üsulları, eləcə də ənənəvi strukturların orijinal oxunuşu ortaya çıxır.

Bu baxımdan E.Dadaşovanın orqan əsərləri milli bəstəkarlıq yaradıcılığının əsas ənənələrindən birinin davamıdır. Eyni zamanda, hər bir fərdi orqan əsərində polistilistika üsulu özünü fərqli şəkildə göstərir. Belə ki, “Postlüdiya” orqan pyes ən parlaq nümunədir. Bu əsərin xarakterik xüsusiyyətlərinin əsas mənbəyi Azərbaycan muğamı, cazı, bu iki musiqi hadisəsinin sintezi - caz-muğam, şifahi ənənəyə malik Azərbaycan musiqi əsərlərinin üslubu, eləcə də musiqinin müəllifinin fərdi bəstəkarlıq üslubu hesab edilməlidir.

Ümumiyyətlə, Elnara Dadaşovanın orqan əsərləri müəllifin orqanın zəngin imkanları vasitəsilə milli ənənəvi musiqi sənətinin yeni ifadəlilik spektrini aşkarlamaq istəyində ifadə olunan vahid konsepsiyanı nümayiş etdirmişdir.

E.Dadaşovanın kamera ansambllarının musiqi dilinin və forma quruluşunun xarakterik xüsusiyyətlərinin milli bəstəkarlıq məktəbi və neofolklorizm ənənələri kontekstində tədqiqi bu qəbildən olan tembr baxımından identik və tembr baxımından müxtəlif iki böyük əsərlər qrupunun mövcudluğunu nümayiş etdirmişdir. Qeyd edilməlidir ki, E.Dadaşova qeyri-adi tembrli alətlərə (marimbafon, la-kuti) tez-tez müraciət edir.

Bəstəkarın kamera-instrumental əsərləri, demək olar ki, həmişə bərabər əhəmiyyətli iştirakçıların tam hüquqlu ansamblıdır (yeni başlayan musiqiçilərin ifa etmələri üçün nəzərdə tutulmuş və partiyalarından biri tələbəyə, digəri isə müəllimə tapşırılan əsərlər istisna edilə bilər). E.Dadaşovanın ansambl şərhinin bu özəlliyi bəstəkarın polifonik təfəkküründən irəli gəlir.

Eyni zamanda, bəstəkarın kamera-ansambl əsərlərindən hər biri şifahi ənənəyə malik Azərbaycan musiqisinin üslubiyyətinə dərinləndən

və mihkəm əsaslanma ilə xarakterizə olunur. Üstəlik, əksər əsərlərdə şifahi ənənədən gələn musiqinin rolu əsaslı olur, musiqi dili və forması sahəsində yeni bəstəkarlıq həllərinin yaranmasına kömək edir. Bu fakt bizə bu əsərləri neofolklorizm nümunələri kimi müəyyən etməyə imkan verir.

Ansambllarda forma interpretasiyası baxımından klassik janr və formalara əsaslanmağı, ənənəvi musiqiyə əsaslanan musiqi dilinin təsiri altında klassik strukturların yenidən düşünülməsini, eləcə də formanın müəllif tərəfindən dəyişilməklə ənənəvi musiqidən mənimsənilməsini qeyd etmək olar. Burada inkişafın polifonik vasitələri və üsullarının son dərəcə mühüm rolu xüsusi diqqətə layiqdir.

Azərbaycan xalq çalğı alətlərinin ansambl musiqisində milli özəlliyin sındırılması vasitəsi kimi rolunu müəyyənləşdirərkən müəyyən etdik ki, E.Dadaşovanın yaradıcılıq metodu üçün həlledici olan neofolklorizm üslubu bu kompozisiyalarda özünü böyük parlaqlıqla büruzə verir. Nəticədə, xalq çalğı alətinin tembrinin səslənməsi sayəsində modal intonasiya, metrik, ritmik, faktura və digər dinamik xüsusiyyətlərin təsiri daha da inandırıcı olur. Eyni zamanda, pianonun müşayiəti ilə tar və ya kamança üçün parçalarda xalq çalğı alətlərinin solo rolu həyata keçirilir. Ansambl musiqisi həm oxşar, həm də bir-birinə bənzəməyən musiqi alətlərinin qarşılıqlı əlaqəsi üçün bütün növ texnikaları ortaya qoyur.

Azərbaycan xalq çalğı alətlərinin ansambl musiqisində milli özəlliyin ifadə vasitəsi kimi rolunu müəyyənləşdirərkən müəyyən etdik ki, E.Dadaşovanın yaradıcılıq metodu üçün həlledici olan neofolklorizm üslubu bu əsərlərdə özünü böyük parlaqlıqla büruzə verir. Nəticədə, xalq çalğı alətinin tembrinin səslənməsi sayəsində məqam-intonasiya, metrik, ritmik, faktura və digər dinamik xüsusiyyətlərin təsiri daha da inandırıcı olur. Eyni zamanda, fortepianonun müşayiəti ilə tar və ya kamança üçün pyeslərdə xalq çalğı alətlərinin solo rolu həyata keçirilir. Ansambl musiqisində həm oxşar, həm də fərqli musiqi alətlərinin qarşılıqlı əlaqə üsulları açıqlanır.

Qeyd edək ki, xalq çalğı alətlərinin iştirakı ilə yaradılan ansamblların əsas tematik məzmunu bəstəkar tərəfindən müxtəlif mənalarda şərh olunan Vətən mövzudur.

Beləliklə, Elnara Dadaşovanın kamera-instrumental əsərlərinin ətraflı təhlili olduqca diqqətəlayiq bir cəhəti də nümayiş etdirdi. Bu, məzmunca eyni olan, lakin müxtəlif ifaçı qrupları üçün nəzərdə tutulmuş bir sıra musiqi əsərlərinin mövcud olmasıdır. Eyni zamanda, bəstəkar təkcə instrumental musiqi çərçivəsində deyil, həm də vokal yaradıcılığını cəlb etməklə aranjimanlar edir. Bəstəkarın etiraf etdiyi kimi, bu cür aranjimanlar zəruridir, çünki bu və ya digər ixtisas üzrə musiqiçilər tapmaq mümkün olmadığı üçün onları yazıldıqları zaman nəzərdə tutulmuş tərkibdə ifa etmək həmişə mümkün olmur. Məhz o zaman bəstəkar öz əsərinə səhnə həyatı vermək üçün aranjiman edir.

Elnara Dadaşovanın istisnasız olaraq bütün kamera-instrumental əsərlərinin digər mühüm cəhəti də polifoniyanın böyük roludur. E.Dadaşovanın istifadə etdiyi polifonik üsulların diapazonu son dərəcə genişdir. Bu, fuqanın klassik forması, polifonik variasiyalar forması, imitativ inkişaf, müxtəlif şəkildə həyata keçirilən ziddiyyətli polifonik inkişaf, bu üsullar və formaların bir-biri ilə və homofonik-harmonik inkişaf vasitələri ilə hər cür birləşməsidir. Şübhəsiz ki, polifoniya çoxsəviyyəli, çoxkomponentli, çox zaman zəngin və qatı, nadir hallarda şəffaf olan xüsusi tip teksturanın formalaşmasına böyük təsir göstərir.

Elnara Dadaşovanın kamera-instrumental yaradıcılığının üslubunu müəyyənləşdirən cəhət Azərbaycan ənənəvi musiqisinin bütün ifadə vasitələrinin musiqi dilinə nüfuz etməsidir. Gəlin bu dilin əsas elementləri üzərində dayanaq. İlk növbədə milli məqam səciyyəsi. E.Dadaşovanın yaratdığı kamera-instrumental əsərlərdən hər biri bir və ya bir neçə Azərbaycan məqamları üzərində qurulub. Müəllif çoxməqamlı birləşmələrin, modulyasiyaların və kənarlaşmaların üsullarını son dərəcə incəliklə və məharətlə nümayiş etdirir.

Aydındır ki, məqam özünəməxsusluğu müəyyən intonasiyalar vasitəsilə təzahür edir. E.Dadaşovanın kamera-instrumental əsərlərinin melodik əsasını məhz məqamla şərtlənən motivlər və intonasiyalar təşkil edir. Çox vaxt bu intonasiyalar ənənəvi Azərbaycan musiqisinin müəyyən janrlarını – muğam və ya aşiq nəğmələrini xatırladır.

E.Dadaşovanın musiqisində milli məqam əsasının ən gözlənilməz təzahürlərindən biri də klasterlərdir. Onlarda müəllif, öz

etirafına görə, bu və ya digər məqamın səs sırası və ya tetraxordunu sanki “eyni zaman kəsiyində bükür”.

Bəstəkarın kamera-instrumental musiqi sahəsində harmonik dilinin digər səciyyəvi xüsusiyyəti sekunda və kvarta-kvinta səsleşmələridir ki, onların da mənbəyi aşiq yaradıcılığı, daha dəqiq desək, ənənəvi saz alətinin sazlanmasıdır.

Qeyd edək ki, bəstəkarın musiqi dilinin yuxarıda sadalanan üslub xüsusiyyətləri janr xarakterindən, tematik məzmunundan, forma və tərkibindən asılı olmayaraq E.Dadaşovanın kamera-instrumental əsərlərində çox aydın və qabarıq şəkildə müşahidə olunur. Bu fakt milli şifahi-ənənəvi musiqi sənəti ənənələrinin Elnara Dadaşovanın kamera-instrumental yaradıcılığında böyük və mühüm rolundan xəbər verir.

Müəllifin dissertasiyanın mövzusu üzrə çap olunmuş elmi əsərlərinin siyahısı

1. Асланова, Л.Ф. Стилистические черты принципов контраста в первой тетради цикла прелюдий Эльнары Дадашевой // «Musiqişünaslığın aktual problemləri» Respublika elmi konfransının materialları, – Bakı: – 4-5 dekabr, – 2019, – s. 8-15.
2. Асланова, Л.Ф. О роли партий исполнителей в камерно-инструментальных произведениях Э.Дадашевой на примере сюиты для трио // «Bəstəkar və zaman» Respublika elmi konfransının materialları və elmi məqalələr toplusu, – Bakı: – 20-21 aprel, – 2021, – s. 65-75.
3. Асланова, Л.Ф. Стилистические черты Струнного квартета №2 Эльнары Дадашевой в контексте национальной характерности // Материалы VIII Международной научной конференции «Искусство глазами молодых», – Красноярск: – 29-30 апреля, – 2021, – с.35-39.
4. Асланова, Л.Ф. Традиции и новаторство в стилистике «Концертино» композитора Эльнары Дадашевой // Материалы международной конференции в рамках 100-летия БМА «Диалог музыкальных культур Востока и Запада», – Bakı: Musiqi Dünyası, – 2021. №3/88, – с. 89-92.

5. Асланова, Л.Ф. Особенности формообразования первой тетради цикла фуг // – Баку: Musiqi Dünyası, – 2020. №4/85, – с. 82-86
6. Асланова, Л.Ф. Elnarə Dadaşovanın «Müəllimin xatirəsinə» fortepiano məcmuəsinin üslub xüsusiyyətləri // – Bakı: Konservatoriya, – 2021. №3(52)-№4 (53), – s. 67-80
7. Асланова, Л.Ф. О синтезе азербайджанской традиционной музыки и некоторых особенностей джазового стиля на примере «Постлюдии» композитора Эльнары Дадашевой // – Москва: Музыка и время, – 2022. №4, – с. 3-9
8. Асланова, Л.Ф. О стилистике и трактовке фортепианного дуэта Э.Дадашевой в пьесе для двух роялей «Скерцо» // – Баку: Sənət Akademiyası, – 2022. № 1 (16), – с. 83-94
9. Асланова, Л.Ф. Музыка для детей композитора Эльнары Дадашевой на примере цикла «Детям» // – Баку: Musiqi Dünyası, – 2022. № 2 (91), – с. 22-28
10. Асланова, Л.Ф. Специфика трактовки жанра сонатины в камерно-инструментальном творчестве Эльнары Дадашевой // – Нахчивань: Axtarışlar, – 2022. № 2 (42), – с. 310-318.

Dissertasiyanın müdafiəsi _____ 2025-ci il tarixində saat _____ Üzeyir Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.36 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1014, Bakı şəhəri, Ş.Bədəlbəyli küç., 98.

Dissertasiya ilə Üzeyir Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyaları Üzeyir Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat _____ 2024-cü il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 23.12.2024

Kağızın formatı: 60x84 1/16

Həcmi: 44 043 işarə

Tiraj: 30